

Santiago Domínguez Aké

**BA'AX KU
TUKULTIKO'OB MAYA
WIINIKO'OB
KU YUUCHUL**

6
7
19

Biblioteca CDI

IAYA DZIIBO'OB BEJLA'E

INPI
INSTITUTO NACIONAL
DE LOS PUEBLOS
INDÍGENAS

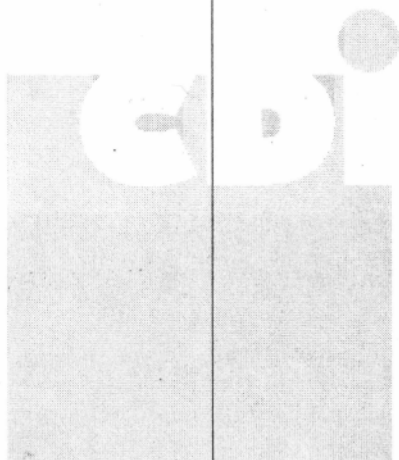
Biblioteca
Juan Rulfo

COMISIÓN NACIONAL
PARA EL DESARROLLO
DE LOS PUEBLOS INDÍGENAS

**BIBLIOTECA
JUAN RULFO**

FECHA DE DEVOLUCIÓN

086
I57
N. 19

INV.
13/94
R0A

BA'AX KU TUKULTIKO'OB MAYA
WIINIKO'OB KU YUUCHUL

Máax utzkíint le meyaja': Santiago Domínguez Aké
Máax ilik tuláakal le meyajo'oba: Miguel May May
yéetel Carlos Montemayor
Diseño gráfico de Nonoi Lorente

CD BIBLIOTECA "JUAN RULFO"

Nº DE ADQ. 18222

CLASIF.

FORMA / D2.

GYS

MAYA DZIIBO'OB BEJLA'E

Santiago Domínguez Aké

BA'AX KU
TUKULTIKO'OB MAYA
WIINIKO'OB KU YUUCHUL

ini
INSTITUTO
NACIONAL
INDIGENISTA

SEDESOL
SECRETARÍA DE DESARROLLO SOCIAL

18222

DIRECTORIO

Lic. Luis Donaldo Colosio

Secretario de Desarrollo Social

Mtro. Guillermo Espinosa Velasco

Director General del Instituto Nacional Indigenista

Etnlgo. Julio Antonio Pérez Espinosa

Director de Investigación y Promoción Cultural

Los editores agradecen la valiosa aportación de The Rockefeller Foundation como coauspiciadora de esta colección.

Agradecen también la ininterrumpida colaboración de la Unidad Regional de Culturas Populares de Yucatán.

INSTITUTO NACIONAL
INDIGENISTA

Coordinador de la Colección:

Carlos Montemayor

BIBLIOTECA

© Santiago Domínguez Aké

ISBN 968-29-5457-6

1993. Reservados todos los derechos.

Prohibida la reproducción total o parcial de la obra sin permiso escrito de los editores.

Impreso y hecho en México. Printed and made in Mexico.

U DIOSBO'OTIKIL

Kin dzaik u diosbo'otikil ti' le yuumo'ob,
Alfonso Santamaría, Primitivo Góngora, Julio
Sánchez, Mariano Caamal, Luciano Chim Cat, Julio
Martín Aké, Miguel Martín Aké, Ana María Itzá
May, yetel Edilberta Rosa May, máaxo'ob
tzikbato'ob le tuukulo'ob p'áatalo'ob ti' le
k'iino'oba'.

Bey xan ti' María Luisa Góngora
Pacheco, Teresa Pool Ix, Feliciano Sánchez Chan
yetel Carlos Blanco, máaxo'ob tu k'áatchi'ito'ob u
yéet j-kaajalo'ob ti'al ka páajchajak u tzikbata'al
ti'ob tu yóok'ol le ba'alo'ob ku tukultik maya'ob ku
yúucholo'obo', ba'axo'ob ken ilbil ichil ti' u
chukáano'ob tzikbata'abo'ob tu láak' kaajo'obo'.

TUUKUL TU YO'OLAL BA'ALO'OB YANO'OB WEY TU YOOK'OL KAABE'

1. U yantal u sak pe'et le ujo', u chfikul bin ma' ya'ab k'iino'ob u bin u lúubul cháaki'; ba'ale' wa chakk'ale'en u pe'eto', ma' táan u séeb dzaik cháak.

2. U yila'al k'atatzela'an anik uj ka'ane', u chfikul ma' táan u xáantal ken lúubuk cháak.

3. Wa ku dzaik cháak yéetel u batile', u chfikul yan u máan ya'ab k'iino'ob ken mina'anchajak cháak.

4. Ma' utz u jaanta'al bati', tumen ku beetik u la'abal u koj máak.

5. U yila'al kettáan anik u le' yetel u yich ja'abine', u chfikul loba'an kool ken pa'ak'ak.

6. U ka'antal u mootz nale', u chfikul yan u yantal jump'éel jach k'a'ank'an iik'.

7. U dzaik ya'ab u yich béeke', u chfikul yan u ma'alob náajalta'al kool.

8. U dzaik ya'ab u yich weyúume', u chfikul ma' táan u ma'alob náajalta'al kool.

9. U yu'uba'al u sen jáadzbai u book k'uj che'e', u chfikul ma' táan u xáantal ken u dza cháak.

10. U sen dzaik u yich k'úumche'e', u chfikul yan u ma'alob náajalta'al kool.

11. U sen dzaik u yich dziuche'e', u chfikul yan u ma'alob dzaik bu'ul yetel x-nuknal ti' kool.

12. U sen dzaik u yich x-ya'axche'e', u chfikul yan u ma'alob náajalta'al x-nuknal ti' kool.

13. U sen dzaik u yich piiche', u ch'íikul yan u ma'alob náajalta'al iib ti' kool.

14. U sen dzaik u yich le x-júuntura abalo', u ch'íikul bin ma' táan u ma'alob náajalta'al ixi'im ti' kool.

15. U yila'al u su'usutaankal tu tojil u kantzi'itz ka'an u yaak' k'áak' t'aba'an k'óobene', u ch'íikul bin yan máak ken k'uchuk u x'íimbalt le otoch le k'iin je'elo', wa tu sáastal u láak' k'iin.

16. U yila'al u chowaktal yetel táan u sen tuuch'ub ka'anal u yaak' k'áak'e', u ch'íikul mix óoxp'éeel k'iin máanak ken u dza cháak.

17. Ti'al ka u dza ma'alob yetel nuuk u yicho'ob puute', k'a'an'an u pa'ak'al x-ma' nook'il tu áak'abil túulis uj.

18. Wa ka máanak juntúul ko'olel yéetel juntúul xiib le áak'ab túulis uj ka yo'omchajako', le ken sfíjik u paale' jach táaj yan u muuk' yetel aja'an u tuukul.

19 . U lúubul u y'íich'akil u na'il u yook máake', u ch'íikul ma' táan u xáantal ken k'ímik u na' wa u yum. Wa u y'íich'akil jump'éeel ti' u yaalo'ob u yook ku lúubule', u x-ch'upul aal wa xibil aal ken k'ímik.

1. U yu'ubal u yawat pu'ujuy le táan u k'olkuba ti' u joonajil jump'éeel naje', ku ye'esik bin táan u pulya'ajta'al u kajnáalilo'ob, yetel leti' le ch'íich' bisik le k'aaso'.

2. U yila'al u múuch' jóok'ol x-kusmilo'ob ti' ch'e'eno'ob wa ti' áaktuno'ob tu'ux kaja'ano'obo', u ch'íik'ul yan u dzaik cháak tu oknajk'iin, tu áak'abil wa ken sáasak tu jeel k'iin.

3. U yu'uba'al u k'aay x-k'axk'uli' tu k'ab junkúul che' yan tu táankabil jump'éeel otoche', u ch'íik'ul bin yan u yantal ba'ate'il te otocho', tu yo'olal tzikbalo'ob ma' jaaji'.

4. U yu'ubik máak u k'aay x-takay (x-k'axk'uli') tu k'ab junkúul che' tu táankabil jump'éeel otoche', u ch'íik'ul bin yan k'aas ku taal tu yóok'ol u j-kajnáalilo'ob.

5. Ma' utz u chikúuta'al jawakbal tu k'aan juntúul chan paali', tumen je u bisa'al u piixan tumen x-tatakmo' wa ka k'uchuk máan táan u yok'ol bey juntúul chan paal tu yóok'ol le naj tu'ux chikúunta'an wenelo'. Ti'al ma' u yúuchul le ba'ala', k'a'ana'an u tzelkúunta'al le chan paalo', yetel u dza'abal tu yáanal u k'aan jump'éeel luuch nokokbal, wa ma'e' jump'éeel p'úul naadz ti' le k'áano'.

6. A wu'uyik u k'aay x-t'óojka' x-nuuk naadz ti' a taanaj táan u taal u sáastale', u ch'íik'ul bin yan k'aas ken úuchuk ta wotoch. Ti'al a puu'sik le

ch'íich'a', k'a'ana'an a ch'inik yéetel junxéet' u tuunichil u k'óobenil k'áak'.

7. Yan máako'ob k'oja'ano'obe', ken u yu'ubo'ob u k'aay x-t'óojka' x-nuuk je bix u yu'uba'al u ba'axal u kaajonil u mu'ukul juntúul máak kimene', ku tukultiko'obe' dzo'ok u k'uchul u k'iinil u k'fimilo'ob. Yo'olal lelo', ku ya'aliko'ob ka jóok'ok máak ch'inik yéetel u wóolalo'ob u ta'anil u k'óobenil k'áak', wa ka dzíibta'ak jump'éel kruuz naadz ti' le che' tu'ux ku k'aayo'. Wa ku beeta'al le ba'al dzo'ok k-a'alik le k'iin ku yu'uba'al u yáax k'aayo', je u p'áatal ma' táan u suute', wa ma'e', p'is u k'fimil le k'oja'ano' ku p'áatal ma' táan u yu'uba'al u k'aay le ch'íich'a'.

8. U yila'al jach chowak u u k'u' x-yuuya yetel wa u beetmaj chéen yéetel tikín aak'o'obe', u ch'íikul bin yan u chowaktal yáaxk'iin.

9. U yila'al u jit'maj u k'u' x-yuuya jéejenya'ax yetel jéejentikín aak'e', u ch'íikul bin ja'aja'al yáaxk'iin ken u beetej.

10. U beetik chowak u k'u' le x-yuuya'o', u ch'íikul bin ma' táan u séeb lúubul cháak.

11. Wa ka máansa'ak bolontéenal u k'u' x-yuuya tu yóok'ol u tzéem juntúul chan x-ch'úupale', le ken u chuk u x-loo'bayaanile' yan u nuuktal u yiimo'ob.

12. U yu'uba'al u k'aay tuunkuluchuj ichil jump'éel kaaje', u ch'íikul bin yan loob ken úuchuk te kaaja'.

13. U yu'uba'al u k'aay tuunkuluchuj ich kaaj táan u taal u yáak'a'atale', u ch'íikul bin ma' táan u xáantal ken k'íimik juntúul máak te kaajo'.

14. Wa ka wu'uy u k'aay tuunkuluchuj naadz ti' a taanaje', ti'al ka náachkuns le k'íimil ku dzaik a wojéelto', k'a'ana'an a beetik u sen juum joonaj wa u láak' ba'alo'ob beta'an yéetel che'.

15. U yilal tóop'ol mejen kaaxo'obe', k'a'ana'an u dza'abal naadz ti' u k'u' le x-si'is ook kaaxo' chúuko'ob taabal ti'al ka t'óot'a'ak ta''ab tu yóok'ol. Tumen u yu'ubiko'ob le mejen kaaxo'ob u wáak'alo'ob le ta'ap' te k'áak'o, le ken beetik u tóojiko'ob u sóolo'ob.

16. U yu'uba'al jela'an u k'aay juntúul x-kaax yetel ku t'ífilil u tich'k'úunmaj u kaal x-ma' péekile', u ch'íikul bin táan u yilik juntúul pixán.

17. U yu'uba'al jela'an u k'aay t'eel oknajk'iine', u ch'íikul bin ken sáasak tu láak' k'íine' nookoy, wa táan u s'íjil juntúul Baatab.

18. A wu'uyik u k'aay a waalak' t'eel táan u taal u sáastal ma' núuka'ab ti' tumen u láak' t'eel wa téelo'obe', u ch'íikul bin yan u yúuchul jump'éel loob ta wotoch.

19. Juntúul xi'ipal wa x-ch'úpale' ma'utz u wéek ja'atik tzo'i'. Wa ka u beete', le k'iin ken dzo'okokubeele' yan u k'áaxal cháak.

20. U yu'uba'al u k'aay tu yóok'ol jump'éel naj le ch'íich' ku ya'ala'al "ch'úuy" ti'o', u ch'íikul bin yan máak ken k'íimik te kajtalilo'.

21. A wu'uyik u k'aay chan mukuy tu k'ab junkúul che' yan tu táankabil a taanaje', u ch'íikul yan máak ken k'íimik ta kajtalil.

22. U ye'el lu'um chan mukuye', u ch'íikul bin yan u chowaktal yáaxk'iin.

23. Wa ku yu'uba'al u k'aay tu p'iimp'in ka'analil junkúul che' le ch'fich ku ya'ala'al "k'i'ix" ti'o', u ch'fikul bin yan u chowaktal yáaxk'iin. Ba'ale', wa ku k'aay tak'lik ti' le che' ma' náach tu yóok'ol lu'ume', ma' táan u xáantal ken lúubuk cháak.

24. U yu'uba'al u k'aay ch'ikbu'ule' (ch'ikbu'ul suku'um, ch'ikbu'ul ...), ku beetik u ya'alik j-kolnáal: " táan u k'i'inan u baakel u yook ch'ikbu'ul, ma' táan u xáantal ken u dza cháak.

25. U yokol juntúul ch'fich' ichil jump'éel naj te joonaj ku paakat noj bejo', u ch'fikul bin yan máak ken k'uchuk u x'fimbalt le otocho'.

26. U yokol juntúul ch'fich' ichil jump'éel naj te joonaj ku paakat táankab ka jóok'ok te joonaj ku paakat noj bejo', u ch'fikul bin ma' táan u xáantal ken k'fíimik juntúul ti' u kajnáalilo'ob le najo', wa juntúul ti' u láak'tzilo'ob.

27. U yu'uba'al u k'aay baacho'ob táan tu sáastale', u ch'fikul bin yan u dzaik cháak tu oknajk'iinil.

TUUKULO'OB TU YO'OLAL JEEJELAAS BA'ALCHE'OB

1. U yila'al u yokol juntúul kéej ichil jump'éeł kaaje', u chfíkul bin yan loob ken úuchuki'i'.

2. U sen ilik tzáab kaan j-meyjil k'áax ikil táan u bin meyaj tu koole', u chfíkul bin yan u ma'alob náajaltik u naalil u kool.

3. Le u ji'ixtik u yiit peek' lu'umo', ku ya'ala'ale' u chfíkul bin ma' táan u xáantal ken k'fíimik juntúul ti' u yuumilo'ob le ba'alche'a'. Tumen u beetik le ba'al beya', táan bin u p'isik u muknal máak.

4. U yu'uba'al u yawak ok'ol peek' ichil áak'abe', u chfíkul bin táan u yilik k'aasilba'al wa u piixan juntúul máak kimén.

5. Wa bin ka u ku'ult tu neek' u yich máak u ch'éem peek'e', je bin u páajtal u yilik u piixan kimén máako'obe'. Ba'ale', jach táaj ma' utz ka beeta'aki', tumen dioose' je u jedzik u k'ab tu yóok'ol máax beetike'.

6. U yila'al u léedzikuba miis ich naje', u chfíkul bin yan máak ken k'uchuk u x'imbalt le kajtalilo'.

TUUKULO'OB TU YO'OLAL IK'O'OB

1. U yu'uba'al u k'aay ch'och'lin tu chuum junkúul che'e', u ch'íkul bin ma' táan u xáantal ken lúubuk ma'alob cháako'ob. Wa ku k'aay tu p'iimp'in ka'analil le che'o', ma' táan u séeb dzaik cháak.

2. U jach xáantal u k'aay ch'och'lin le táan u taal u yáak'a'abtalo', u ch'íkul bin ma' táan u séeb lúubul cháak.

3. U yokol x-maján najil ich naje', u ch'íkul bin ma' xi'ik le k'iin ken k'uchuk juntúul máak u x'imbalt le otocho'.

4. U yokol ti' jump'éelel naj le péepen ku ya'ala'al ti' x-maján najilo', u ch'íkul bin ma' táan u xáantal ken máanak u yuupil maján naj ti'al u kajtal.

5. U yokol péepen ich naj yetel ku máan t'u'ut'uchaankal je tu'uxake', u ch'íkul bin yan u k'uchul juntúul máak u x'ibalt le otocho'.

6. U yantal ya'ab u mejen sak péepenilo'ob le nalo'ob jo'osa'ano'ob ti'al jel pak'albil dzaba'ano'ob ti' ka'anche'e', u ch'íkul bin yan u najmata'al kool.

7. U jit'ik ichil jumpéel naj u k'aan am chika'an je bix u yich juntúul máake', u ch'íkul bin ma' táan u xáantal ken k'íimik juntúul ti' u kajnáalilo'ob le kajtalilo'.

8. U yokol juntúul kóokay ichil jump'éelel naje', u ch'íkul bin yan u dzaik chokwil ti' juntúul ti' u kajnáalilo'ob.

9. U yila'al tzolokbal u bin s'íniko'ob u kuchmaj u

yaalo'obe', u chfikul bin ma' táan u xáantal ken anak cháak.

10. U sen ila'al u máan saakal wa xuulabe', u chfikul bin ma' táan u xáantal ken lúubuk cháak.

11. U yu'uba'al bey je bix u juumansa'al taak'in u k'aay juntúul máas ichil jump'éeel naje', u chfikul bin ma' táan u xáantal ken anak ya'ab taak'in te kajtalila'. Ba'ale', wa ku yu'uba'al u ya'alik: "xeen, xeen, xen..." u k'aaye', ma' táan u xáantal ken p'a'atak le najo'. Tu yo'olal kfim u yuumilo'ob wa máano'ob kajtal tu láak' naj.

TUUKULO'OB TU YO'OLAL JANALO'OB

1. Máak u yojel sfis k'abe' ma' úunchak u náadzal tu'ux ku p'ibta'al k'éek'eni'; tumen wa ma'e', ku p'áatal ma' táan u tak'al. Ti'al ma' u yúuchul beya', k'a'ana'an ka péekóolta'ak u dza'abal ichil u si'intunil le piibo' bolón u xéet'al ta'ap'.

2. Juntuúl máak ku p'ibtik u waajil kaax wa je ba'axak ba'al ka u p'ibte', le ken dzo'okk u mukike', ma' utz u pústik u k'ab tu yóok'ol le piibo; tumen wa ma'e', ma' táan u tak'al.

3. Ma' utz u cha'akal iib yéetel bakali'; tumen wa ma'e', le iib ku p'a'atal ti'al jel pak'bilo' k'áaj u yicho'ob ken u dzae.

4. Juntuúl máak u yojel sfis k'abe' ma' úunchak u náadzal tu'ux ku tza'ajal u bak'el yetel u bóoxel k'éek'eni'; tumen wa ma'e', ma' táan u tak'al ma'alob, sasadzkil u p'áatal.

5. Juntuúl x-yo'om ko'olele' ma' utz u jaantik u ye'el x-tuuxi'; tumen wa ma'e', le ken sfijik u paale' ti' tuláakal u wfinklil yan t'uunt'un boox je bix yan ti' le je'o'.

6. Juntuúl chan x-ch'úupale' ma' utz u jaantik u yich che' x-looti', je bix yan k'iin ku dzaik le ja'aso', le abalo', yetel le weyúumo'; tumen wa ma'e', le k'iin ken nojochchajake', iich u mejen paalal ken sfijiko'ob. Le beetike', u yicho'ob le che'ob beya', chéen nukuch máako'ob úunchak u jaantiko'ob.

7. Le k'iin u k'áat juntúul ko'olel ka anak chéen mejen xiib u paalalo'obe', k'a'ana'an ka u sen jaant u ye'el u keep wakax.

8. Mejen xi'ipalaalo'obe' ma' utz u jaantiko'ob u ye'el x-tuuxi'; tumen wa ma'e', jeu jóok'ol t'úunt'un boox tu yicho'obe'.

9. Ma' utz u jaantik u mooch' kaax juntúul x-chúupali'; tumen wa ma'e', le ken dzo'okok u beele' yan u la'achik u yich u na' u yíchan.

10. Ma' utz u jaantik tikín juch'bil sikil juntúul x-ch'úupali'; tumen wa ma'e', ku mak'ik toop ti'al u sfijil u paal tumen ma' ya'ab u ja'il ku taasiki'.

11. Juntúul x-ch'úupale' ma' utz u jaantik u tuuch kaaxi'; tumen wa ma'e', le ken anak u paalalo'obe', sóotpiim u bóoxel u chi'ob, bey je bix u tuuch le kaaxo'.

TUUKULO'OB TU YO'OLAL PAALALO'OB

1. Wa ka k'uchuk juntúul chan xi'ipal u p'o' u chi' yéetel u p'aatal ja'il tu'ux uk'unaj juntúul tzfimine', ma' táan u la'abal u koj mix táan u lúubulo'ob kex ka talan ch'íjik.

2. Ma' utz u kutsal juntúul chan x-ch'úupal ti' ka'ap'éel k'áanche'i'; tumen wa ma'e', iicho'ob ken u dza le k'iin ken s'íjik u paal.

3. Ma' utz u ba'axtiko'ob u yich x-ya'axche' le mejen x-ch'úupalaalo'obo'; tumen wa ma'e', le ken nojochchajako'obe', chéen jayp'éel k'iino'ob s'íjik u paal ken k'íimik.

4. Ma' utz u xáache'eta'al u pool le chan x-ch'úupalo'ob yéetel u yich le che' ku k'aba'tik u xáache' x-táabayo'; wa ma'e', jach ku chowaktal u poolo'ob bey je bix juntúul x-taabaye'.

5. Ku ya'ala'ale', u táab u tuuch mejen xibil paalalo'obe', k'abéet u bisa'al pulbil k'áax le benuka'aj náachil ku páajtale'; tumen bin beya', le ken nojochchajake' u puli' ma' sajakí'. Wa chan x-ch'úupale', u táab u tuuche' k'a'ana'an u mu'ukul tu yáanal jump'éel u tuunchil u k'óobenil k'áak'; beya' le ken nojochchajake', jach ku kanik ma'alob u meyajil jump'éel kajtalil.

6. Ma' utz u machiko'ob u xiibil peek' le mejen xi'ipalo'obo'; tumen wa ma'e', tu paachil k'iin ka u pak'o'ob iise' ma' táan u nuuktal u wi'ob, ku p'áatalo'ob bey je bix u xiibil le ba'alche'a'.

7. Ma' utz u xáache'eta'al yéetel peineeta u tzo'otzel u pool le paalalo'ob táant u sfíjilo'obo'; tumen wa ma'e', le ken jóok'ok u jeel u yáax kojo'obe', jach xáachen xáach.

8. Juntúul chan xi'ipal wa chan x-ch'úupale', ma' utz u dzaiko'ob nukuch xanabo'obi'; tumen wa ma'e', jach ku táaj nuuktal u yooko'ob.

9. Le chan xi'ipalaalo'obo' ti'al ka séebchajak u nojochtalo'ob bey je bix le mejen x-ch'úupalaalo'obo', k'a'ana'an ka dza'abak u búukinto'ob wipíl.

10. Ma' utz u janal juntúul chan xi'ipal wa juntúul chan x-ch'úupal ti' jump'éeel u ti'itz le máayche'o'; tumen wa ma'e', le ken nojochchajako'obe', u puli' ma' táan u dzo'okol u beelo'ob.

11. Juntúul chan xi'ipal wa chan x-ch'úupale' ma' utz u janal ti' saarteni'; tumen wa ma'e', le k'iin ke dzo'okok u beelo'obe', bulk'iin ken k'áaxak cháak.

12. Ti'al u k'uchul u k'iinil pixan'obe', k'a'ana'an u k'a'axal jump'éeel box k'uuch tu dzfík k'ab le mejen paalalo'obo', beyo' ma' táan u bisa'alo'ob tumen le mejen pixano'obo'. tumen yéetel le ba'ala', táan bin u ye'esa'al ti'obe', le chan paalalo'oba' sujuyo'ob ma' si'ipilnako'ob wey tu yóok'olkaabe'. Le box k'uucho' ku luk'esa'al ti' le mejen paalalo'ob chéen p'el u dzo'okol u winalil u k'iimbese'al le pixano'obo'.

13. Le chan paalo'ob ku sfíjilo'ob tu winalil oktubreo', k'a'ana'an u k'a'axal jump'éeel box k'uuch tu dzfík k'abo'ob, ti'al ma' u bisa'alo'ob bin le k'iin ken talak le mejen pixano'ob ti'al u winalil u

k'iinbesa'alo'obo'. Le ken "xi'iko'ob" le
pixano'obo' ku luk'esa'al le k'úuch ti'obo. Bey
úunchak u beeta'al ja'aben ja'ab tak ken u dza
jo'op'éel ja'ab ti' le chan paalalo'obo'.

14. Waxak p'éel k'iino'ob síjik juntúul chan
paale', k'a'ana'an u póoka'al ti' yéetel chokoj seebo
to'an ti' junxéet' nook'e', u p'u'uk'ob, u no'och, u
tzéem, u k'abo'ob, yetel u yooko'ob. Beya' le ken
nojochchajake' ma' sen ya'ab u tzo'otzel u wíinklili'.
Le seebo'ob ku chokokíinta'al ti' u k'áak'il jump'éel
kib.

15. Ma' utz u jan k'o'osol u tzo'otzel u pool
juntúul chan xi'ipali', k'a'ana'an u pa'ata'al u dzaik
kex ka'ap'éel ja'ab ti'; tumen wa ma'e', ma' táan u
séeb ma'alobtal u t'aan.

1. Juntúul x-yo'om ko'olel wa je máaxak x-loo'bayaanile', ma' utz u bak'ik tu kaal u nu'ukulil tu'ux ku p'i'isil nook'i', wa je ba'axak jiiloile', tumen wa ma'e', le k'iin ken sfíjik u paale' baak'al u kaal yéetel u táab u tuuch.

2. Wa ka k'uchuk u xáak'a'at juntúul x-yo'om ko'olel le suum tu'ux k'axa'an juntúul tzfimino', le ken sfíjik u paale' baak'al u táab u tuuch tu kaal.

3. Juntúul x-chúupale' ma' utz u yustik siiti', tumen wa ma'e', le k'iin ken sfíjik u paale', awte' u chi', je bix le siit ku beeta'al paaxilo'.

4. Ma' utz u yusta'al u jool boteeya tumen juntúul x-yo'om ko'oleli', tumen wa ma'e', le k'ín táan u sfíjil u paale' ma' táan u yantal u muuk'il u p'ultikuba, tumen okolta'an u yiik' tumen le boteeyao'.

5. Juntúul x-ch'úupale', ma' utz u sii'tik jaltuni', tumen wa ma'e', ka k'uchuk antal u x-ch'upul aalo'obe', le ken u chuk u k'iinil u yantal u paalalo'obe', jach toopil ken sfíjiko'ob, tumen leti'obe' bey leeyli' x-sujuyo'obe', wa u puli' ma' táan u yantal paalalo'ob.

6. Juntúul x-ch'úupale', ma' utz u kutsal ti' le che' tu'ux ku kukfinsa'al u joonajil jump'éel najo', tumen wa ma'e', ken anak u yiichame' taláan jooykep.

7. Juntúul x-ch'úupale', ma' utz u xáak'a'atik u yook u na'i', tumen wa maé', ku joodzol tuláakal u táanil u koj.

8. Juntúul x-ch'úupale', ma' utz u nat'ik k'áani',

tumen wa ma'e', ku jach yaatal u yéemel le k'i'ik' ku taal ti' láaj wináalilo', yetel ku k'i'inan u pu'uch tumen ku je'epajal.

9. Juntúul x-ch'úupale' ma'utz u chuyik u nook'il u dzo'okol u beeli', tumen wa ma'e', je u bin k'aasil ti' tu túumben kajtalile'.

10. Juntúul x-ch'úupal ku beetik u je'epajal u loolo'ob junkúul lukresia ikil u máan tu yáanal wa chéen yéetel u machik le lool'obo', u chfikul bin ma' sujuyi'.

11. Wa ka p'i'isik u kaal juntúul x-ch'úupal yéetel jump'éele k'uuch ka'wu'udzta'an yetel ka pfit máanak le ba'al tu poola', u chfikul bin ma' sujuyi'.

12. Juntúul x-ch'úupale', ma'utz u dzaik k'atakbal si' ti'al u t'abik k'áak' tu k'óobeni', tumen wa ma'e', le kfin ken sfijik u paale' k'atakbal ken talak.

13. Juntúul x-ch'úupal ku wak'ik k'áane', ma'utz u jéenkalitik u koopil le jiiloo', tumen wa ma'e', le k'iin ken anak u paale' baak'al u táab u tuuch tu kaal, ba'ax je u beetik u jfich'il u kaale'.

14. Wa ka k'uchuk katal juntúul ch'úupal ti' jump'éele u nu'ukulil pak'ache', le ken anak u paalalo'obe' yan u sen kóochtal u p'u'uk u yiito'ob.

15. Ma'utz u yichkfíl yéetel ya'ab ja' juntúul x-loo'bayán ko'oleli', tumen wa ma'e', le ken sfijik u paale' ya'ab u ja'il ken u máansej.

16. Juntúul x-ch'úupale', ma'utz u xáak'a'atik suum tu'ux k'axa'an tzfimin wa wakaxi', tumen wa ma'e', le ken yo'omchajake' yan u dzaik jun ja'ab ka sfijik u paal, je bix benuka'aj k'iino'ob ku máan ti'al ka páajchajak u sfijil le ba'alche'oba'.

17. Juntúul x-yo'om ko'olele' ma' utz u la'achtikuba wa táan u chi'ibil uji', tumen wa ma'e', le k'iin ken sfíjik u paale' je tu'uxak ti' u wfíinklil tu la'achtajubae', ti' ken p'áatak boox yetel tzo'otza'an ti' le chan paalo'.

18. Juntúul x-ch'úupale', ma' utz u chuuy yéetel chowak k'uuchi', tumen wa ma'e', le k'iin ken sfíjik u paale' táaj chowak u táab u tuuch, ba'ax je u beetik u jfích'il u kaale'.

19. Juntúul ko'olel ku dzaa chu'uche' ma' utz u bin k'áaxi', tumen wa ma'e', je u ch'a'apachta'al tumen x-chayilkaan ken u'uya'ak u book u k'aab u yiime'.

20. Juntúul ko'olel ka u báayt bolón u téenal u pu'uch tzáab kaan bey kuxa'anilo', je u kanik ma'alob le xokbilchuuyo'.

21. Juntúul ko'olel táant u dzo'okol u pak'ache' ma' utz u jáan xáache'etik u tzo'otzel u pooli', tumen je u sen dzaik chi'ibal pool ti'e' wa ku sen báanal u tzo'otzel u pool.

22. Juntúul ko'olel táant u taal yáanal chokoj k'iine' ma' utz u jáan xáache'etik u tzo'otzel u pooli', tumen je u sen báanal ti'e'.

23. Wa juntúul x-ch'úupal ku taal u xfímbal ka pu'uluk jump'éel limón ka u xáak'a'ate', le ken xo'otok wa ila'ab teejel u neek'o'obe', ku ya'ala'ale' ma' bin sujuyi'.

24. Juntúul ko'olel ku yok'ol le k'iin ku dzo'okol u beele', u chfíikul ma' ma'alob ken u bisikuba yéetel u yfíchami'.

TUUKULO'OB TU YO'OLAL XIIBO'OB

1. Juntúul xiib nuka'aj dzo'okol u beele' ma' utz u yilik u x-ba'al yéetel u sak nook' le ma' k'uchuk tu taanaj jajaldiooso'; tumen wa ma'e', ku taasik k'aas tu yóok'olo'ob.

2. Wa ka k'uchuk juntúul xiib u luk'es u tzáab le tzáab kaano', je u ki' ma'alob kanik pax güitaarrae'.

3. Ti'al u lík'il tu k'aan juntúul xiib táant u yajale', ma' utz u yáax dza'che'etik lu'um yéetel u x-dzfit ooki'; tumen wa ma'e', ku bin k'aasil ti' le k'iin je'elo'.

4. Xiibo'obe' ma' utz u xáak'a'atiko'ob u sóol je'i'; tumen wa ma'e', ku dzaik ma'aj ti'ob.

5. Juntúul xiib táant u yajale', ma' utz u jáan láaj je'ek'a'atik u joonajil u taanaji'; chéen chan ch'e'je'ebil úunchak u beetik. Tumen wa ma'e', le iik' ku yáax okol ikil u je'ik le joonajo' je u p'a'atal ch'óopil tumeene'.

6. Ma' utz u k'o'osol u tzo'otzel u pool juntúul xiib táant u dzo'okol u janale'; tumen wa ma'e', je u dzaik jump'éel sak kfínil ti'e'. Ya'ab bin máako'ob dzo'ok u yúuchul ti'ob beyo'.

7. Juntúul xiib u k'áat ka anak ti' u yatán u paalalo'ob chéen xiibo'obe', k'a'ana'an u sen luk'ik u ye'el u keep tzo',bey che'eche'ilo'.

TUUKULO'OB TU YO'OLAL UUCHBEN DZAAKO'OB

1. Juntúul ko'olel táant u yantal u paale' ma' utz u jóok'ol táankabi'; tumen wa ma'e', je u dzaik chi'ibal pool ti' le iik' jadzik le súutuk je'elo'. Ti'al u dza'akal le "x-jo'olon aalil" ku dzaak ti' beyo', k'a'ana'an u yisfinsa'al yéetel k'final ja' chaka'an u le'ob x-chi' óople', pak'áal yetel x-cháalche' ichil.

2. Juntúul x-tasaj paal ku páadztik juntúul x-yo'om ko'olel ka u k'ax yéetel u bóoch' ma' yéetel k'axnak' je bix suuka'ane', ku p'áatal chéen leti' úunchak u k'amik le chan paalo', tumen ku k'axik'tik beyo'. Le beetike' wa ka t'a'anak u láak' x-tasaj paal ti'al ilik le alaankal ma' u yojel u wach' le k'axiik' u beetmajo', ma' táan u sfijil le chan paal wa ma' táan u bin ch'a'abil leti'o'. Ti'al le wach'iik'o', k'a'ana'an u máan máak bolontéenal tu ba'paach u k'aan le ko'olel ku yaalankilo' ikil táan u beetik bey táan u xotik jump'éeel k'aaxe'.

3. Juntúul ko'olel ma' táan u máansik u sóol u chan paal dzo'ok u sfijile', k'a'ana'an bin u ku'ulta'al bolontéenal tu yóok'ol u nak' u k'óol ta' juntúul x-kaax ti'al ka u máansej.

4. Juntúul ko'olel ma' táan u máansik u sóol u chan paal dzo'ok u sfijile', ti'al ka u máanse' k'a'ana'an u máansa'al bolontéenal tu yóok'ol u nak' u xanabk'éewel u yfichan, ba'ale' le xanaba' k'abéet u k'finta'al táanil ti' u k'áak'il jundzfit kib.

5. K'a'ana'an bin u tzelkúunta'al juntúul chan paal

ikil u chikúunta'al tu k'aan, tumen beyo' kex ka k'uchuk máan u yok'ol bey juntúul chan paal x-tatakmo' tu yóok'ol le naj tu'ux yano', ma' táan u jáan beeta'al k'aas ti'. Ti'al u maas jach kaláanta'ale', k'a'ana'an xan u k'atkúunta'al noonoka'an ka'ap'éeel xanab k'éewel yetel jump'éeel lóobche' tu yóok'ol, tu yáanal u k'aan. Wa u k'a'axal ti' junxéet' x-ma' éek' nook' bolón u xéet'al ta'ap', ti'al ch'uykfímbil yéetel jump'éeel x-la'p'óok tu k'ab u k'aan.

Je xan u páajtal u dza'abal jump'éeel p'úul chuup yéetel ja' tu yáanal u k'aan, ba'ale' k'a'ana'an u ma'akal yéetel jump'éeel luuch tu yo'olal ma' u néentikuba le x-tatakmo' ti' le ja'o'.

Wa ma' táan u beeta'al le ba'ax dzo'ok u ya'ala'ala', ti' le chan paalo' ku dzaik sen ok'ol yetel ma' táan u k'amik u chu'uch.

Le beetike' k'a'ana'an u bisa'al tu séeblakil p'o'jo'olbil yetel ka dza'abak dzaak ti' tumen juntúul j-men, wa ma'e' je u kíimil le chan paalo'. Ba'ale' u dzo'okol u dza'akale' ku chukik tak óoxp'éeel wa kan ja'ab ka béeychajak.

6. Wa yan juntúul máak ta wotoch u xotmubaj wa xota'an tumen aj dzaak, ka xi'ikech muksaje', ma' utz a náadzal tu yikanl wa ma' ichkfílnakech yetel a dzaamaj u jeel a nook'i'; tumen wa ma'e', ma' táan u tikil le xoot yan ti'o'. Bey xan úunchak u beeta'al wa táant u sfijil juntúul chan paale', tumen wa ma'e', ma' táan u tikil u táab u tuuch.

7. Juntúul x-yo'om ko'olele' ma' utz u náadzal tu'ux yan juntúul chan paal táant u sfijile'; tumen wa

ma'e', ku p'fitil u tuuch. Wa p'iitil u tuuch le chan paal tak le ken u dza u jump'éeel winal sfíjike', saánsamal táan u taal u yokol k'iine', k'a'ana'an u lóonk'a'ata'al u tuuch bolon u téenal yéetel u t'uupil u yaal u k'ab máak ikil táan u ya'ala'al beya': "tuuch xeen tu paach yum k'iin, xeen tu paach yum k'iin tuuch, tuuch xeen ..."

8. U láak' bix xan je u páajtal u beeta'al u p'áatal ma' p'fitil u tuuch le chan paalo', leti' u lóomk'a'ata'al bolontéenal táan u túuxta'al tu paach juntúul u'ulab beya': "tuuch xeen tu paach u'ulab, xeen tu paach u'ulab tuuch, tuuch xeen ..."

9. Juntúul x-yo'om ko'olel ku pochtik u jaantik ba'ax ma' táan u páajtal u kaxáanta'al tu'ux u ch'a'abale', ti'al ma' u yéemel u paal tu yo'olal le poochilo', k'ana'an u dza'abal u jaant k'aa'bil chóop ku'ulta'an pimieenta wa k'uxub ti'.

10. Juntúul x-ma' aal ko'olele' je u yantal u paale', wa ka u yuk' u k'aab u yiim tamán táant u po'odzole'.

11. Jump'éeel winal sfíjik juntúul paale' k'a'ana'an u póoka'al u p'u'uko'ob, u no'och, u tzéem, u k'abo'ob yetel u yooko'ob, yéetel u seebo wakax wa kéej to'an ti' piidz k'finta'an ti' u k'áak'il jundzfit kib. Tumen wa ma'e', le ken nojochchajake' taláam tzo'otza'an ken p'áatak u wfinklil.

12. Juntúul máak táant u taal tu yáanal chokoj k'iin, wi'ij wa kala'an, ka u ya'al jach utz tu yich juntúul chan paal ma' u méek'ik wa u dzu'udzike', je u beetik u dzaik ti' le k'oja'anil ku ya'ala'al k'aak'as icho'. Tu yo'olal ma' u k'oja'antal le chan

paalo', k'a'ana'an u dza'abal ma' tu no'ojil u nook'i'.

Le k'oja'anila' ku dza'akal ikil u máansa'al jump'éele je' tu wíinklil le chan paalo', yetel u yisfinsa'al yéetel aanis ya'achta'an ruuda ichil. Le ba'ala' bolontéenal k'a'ana'an u beeta'al. Ku ya'ala'ale', le ken pa'abak le je'o', u k'aank'anilo' ch'íka'an ti' jump'éele u yich máak, ba'ax bin e'esik ti' máan le k'oja'anil yan ka'ach ti'le chan paalo'. Yan máako'ob ku ya'aliko'obe', ka'ap'éele bix úunchak u dzaik le k'oja'anil ku ya'ala'al k'aak'as ich ti'o'. Jump'éele', ku dzaik sen ya'ax ta', xej yetel ku jach dzo'oyol le chan paalo', tumen ku p'áatal ma' taak u k'amik mix u chu'uchi'. U láak' bix u dzaike', ma' táan u sen ta' mix tu xej, ba'ale' ku chokotal u nak' yetel u pool; junsúutuk ku na'akal junsúutuk ku yéemel le chokwil ti'o'.

Le ken dzo'okok u dza'akal le chan paalo', ku ki' xáantal u wenel yetel le ken ajake' wi'ij, táan u yok'oltik ka dza'abak u chu'uch.

Ku ya'ala'ale' le máako'ob beetik u dzaik k'aak'as ich ti' mejen paalalo'obe', leti' le yan ti'ob tu neek' u x-dz'ík icho'ob jump'éele "nuunalo'".

13. Ti' jump'éele naj tu'ux táant u sfijil juntúul chan paale', tu chuun le joonaj ku paakat noj bejo' ku dza'abal ka'ap'éele u kruusil kiji'. tumen bin beyo', je ba'axak k'aak'as iik'il ka máanak tu jool le najo' ma' táan u yokol u beet k'aas ti' le chan paalo'. K'a'ana'an bin u dzaik ka'k'aal k'iino'ob ti'al ka páajchajak u tze'elele le kruuso'obo', yetel ka je'ebek le joonajo'.

14. Tuláakal mejen paalal ti'al u chu'umpajal u xíimbale' láaj oora táan u lúubul. Ti'al ka anak u muuk' u yooko'obe' k'a'ana'an u nat'iko'ob juntúul paal maas chan nojoch ti' leti'ob. Wa chan xiibe' juntúul chan x-ch'úupal úunchak u tzfímintik, wa chan x-ch'úpale' juntúul chan xiib.

15. Le u lúubul k'i'inano' chéen ti' máako'ob yan jump'éeł búuj xoot ku dzaik. Ma' bey bey u k'i'inan je ba'axak xootile', chéen wa ba'ax oora ku dzaik ji'ijinak u k'i'inan. Ku saak'tal, ku jfidzbal u k'i'inan, ku chu'upul yetel ku p'áatal chakil; ka machike' ka wu'uyik bey táan u yeel je bix jump'éeł chuuje'. Wa ka k'uchuk je'ek'ajal le xoot yetel ka okok u pujil ma' u séeb dza'akalo' je túun u bin k'aasil ti' máake'.

Máaxo'ob je u páajtal u beetiko'ob u dzaik le lúubul k'i'inan ti máako', leti'obe chokoj u yóolo'ob táan tu yu'ulo'ob meyajo', j-kala'ano'ob, máako'ob ku bino'ob muksaj wa kalankimén, x-yo'on ko'olelo'ob, wa ko'olelo'ob ema'an le k'i'ik' suuka'an u yéemel ti'ob laj winalo'obo'. Je xan u dzaik ti' máak yan xoot ti' wa ka sen máanak tu yáanal chokoj k'iine', wa ka náadzak tu'ux ku juul u chokojil k'áak'. Wa ka k'uchuk náadzal juntúul kaan tu'ux yan le máak xootolo', je xan u dzaik ti' le k'oja'anila'.

Bix úunchak ma' u dzaik u lúubul k'i'inan ti' máak yan xoot ti'e', leti' wa ku dza tu boolsail u pantaloon junxéet' u k'ab ruuda, albakaka, jump'éeł u le' k'úutz ch'ula'an yéetel áalkol, wa jump'éeł u yich limoon. Le ruudao', le albakaka yetel u le' le

k'úutzo' je u páajtal u ya'ach'tal ti'al dzaabil ti' le xooto'.

16. Juntúul ko'olel táant u yantal u chan paale' ma' táan u cha'abal u jóok'ol ka ja'adzak tumen u yiik'al cháak, tumen wa ma'e', je u dzaik x-jo'olon aal ti'e'. Ti'al u dza'akale' k'a'ana'an u dza'abal u yichfint k'fink'inaj ja' tu'ux dzama'an u le'ob pak'áli'.

17. Ti'al u kaláanta'al juntúul chan paal táant u sfijil ti' le k'aak'as iik'o'obo', k'a'ana'an u dza'abal ti' le joonaj ku paakat noj bejo', u le'ob béek, u le'ob wa u mejen kúulal kij.

18. Ti'al ma' u dzaik k'aak'as ich ti' le mejen paalalo'obo', k'a'ana'an ma' u cha'abal u náadzal tu yiknalo'ob máako'ob chokoj u yóolo'ob, j-kala'ano'ob; máako'ob yan núunal tu sakil u neek' u yicho'ob, máako'ob ku chichantal u x-dzfik icho'ob ti'al maartes, máako'ob "chich" u paakato'ob, yetel x-yo'om ko'olelo'ob. Tuláakal le máako'ob dzo'ok k-ch'a'chi'itika', wa ka k'uchuko'ob náadzal tu yiknaal mejen paalalo'ob ma' u dza ti'ob waxak ja'abo'ob ti'obe' k'a'ana'an ka u méek'o'ob yetel ka u cho'ob u k'fíkabo'ob wa u túubo'ob ti'. Ti'al ma' u dzaik le k'aak'as ich ti' le mejen paalalo'obo' k'a'ana'an u dza'abal u jach'o'ob jump'éeel u le' ruuda, dzo'okole' ka ji'ibik tu táan u poolo'ob le ba'ala'.

19. Ti' le paalalo'ob táant u sfijilo'ob ma' tikik u táab u tuucho'obe' ku dzaik yaj k'i'inam yéetel ku jóok'ol k'i'ik' ti'ob wa ka k'uchuk náadzal tu yiknalo'ob juntúul x-yo'om ko'olel wa juntúul tzo'

ka u pedz juntúul x-tuux naadz ti' u káano'ob. Le ba'ala' ti'al ma' u yúuchul beya' k'a'ana'an u dzabal te joonaj ku paakat noj bejo' oxhéet' u k'ab béek, oxp'éeel u le'ob kij yéetel u le' k'úutz.

20. Wa juntúul máak ku jach'ik k'úutz yetel ku ji'ik tu yooke' ma' tu jáan chi'ibil tumen kaan mix tumen u láak' ba'alche'ob ku chi'ibalo'ob .

21. Wa ka chi'ibik juntúul máak tumen juntúul kaane' ma' úunchak u cha'abal u náadzal u yatan tu yiknaal wa táan u yéemel le k'i'ik' suuk u yéemel ti' láaj winaaló'.

22. U dza'abal jump'éeel lóobche', jump'éeel la' p'óok, jump'éeel máaskab tu yáanal u k'aan juntúul chan paale' ku beetik ma' u beeta'al mixba'al ti' tumen k'aak'as iik'o'ob .

23. Ti'al ma' u dzaik jéesbal se'en ti' le mejen paalalo'obo', k'a'ana'an ka dza'abak jump'éeel lóobche', jump'éeel x-la' p'óok yetel jump'éeel máaskab tu yáanal u k'aano'ob .

24. Ti'al ma' u beeta'al k'aak'as ich ti' juntúul paale' k'a'ana'an u dza'abal tu kaal u yicho'ob x-oxo aak'.

25. U baakel u yich le tuk'o' ku meyaj ti'al u beeta'al aaniyo wa koyar tu yéetel, ti'al ka u kaláant ti' k'aak'as iik' máax dzaik.

26. Ti'al ma' u beeta'al k'aas ti' le mejen paalalo'ob tumen k'aak'as iik'o'obe', k'a'ana'an u ch'uykfíntal tu kaalo'ob jump'éeel kruus beeta'an yéetel u sóol taankas che' to'an ti' jump'éeel x-ma' éek' nook'.

Tumen Teresa Pool Ix

1. Ku ya'ala'ale', u náaytik máak ba'al jach ja'asik u yóol je bix junp'éeel loob tu'ux ku wéekel k'i'ik' yetel ku k'íimil máake', k'a'ana'an jach chéen u yajale' ka u tzikbalt ti' je máaxake', tumen wa ma'e', je u yúuchul loob ti' leti' wa ti' juntúul ti' u láak'tzilo'ob.

2. A náaytik kaano'obe', u k'áat u ya'al yan a ja'adzal yéetel k'axnak' wa yéetel suum ti' le k'iin je'elo'. Tumen bin le ba'alo'oba', chowako'ob je bix le kaano'obo'.

3. Máak ku náaytik u lúubul junp'éeel u koje', yan u jach táaj k'oja'antal juntúul ti' u láak'tzilo'ob.

4. Juntúul máak ku náaytik u yeel u taanaje', yan u dzaik chokwil ti' wa ti' juntúul u láaktzilo'ob.

5. Máak ku náaytik u sa'atal u xaanabo'ob yetel ma' táan u naakal tu yiknalo'ob kex benuka'aj ka u kaxáanto'obe', u k'áat u ya'al le ba'al beya', ma' táan u xáantal ken k'íimik juntúul ti' u láak'tzilo'ob.

6. Wa ka náaytik u ch'a'pachmanech juntúul box wakaxe', u k'áat u ya'ale', yan u k'oja'antal juntúul ti' le máako'ob kaja'ano'ob ta wéetelo'; máax je tak u k'uchul k'íimil yéetel le k'oja'anil ken u dza ti'o'.

7. A náaytik táan u yila'al a ta' tumen u láak' máak k'iin yan juntúul j-k'oja'an ta wotoche', u k'áat u ya'ale', jach yan u xaantal ti' ch'uya'an tu k'aan le j-k'oja'ano'.

8. Wa ka náaytik máako'ob kimeno'obe', u k'áat u ya'ale', táan u k'áatik le pixano'ob ka beeta'ak payalchi'ob wa ka a'ala'ak jump'éel tze'ek tu yo'olalo'ob. Ba'ale', wa juntúul j-k'oja'an náaytiko'obe', u k'áat u ya'ale', nuka'aj jach k'oja'antal le máaka' yetel táan u pa'ata'al ti'al bisbil tumen le pixano'obo'.

9. Wa ka náaytik u sen dzaik cháake', u k'áat u ya'ale', yan a wok'ol ti' le k'iin je'elo'.

10. Wa ka náaytik a wilik ja'ob akakbalo'ob wa k'áanabe', u k'áat u ya'ale', yan u máan k'iino'ob mina'an tech taak'in.

11. Wa ka náaytik u k'ímilo'ob a yum yetel a na' wa a suku'uno'obe', u k'áat ya'ale', táan bin a k'áatik u toojil u yóolo'ob.

BA'ALO'OB KEN UUCHUK

Tumen Alfonso Sotomaría
yéetel Primitivo Góngora

1. Bfin talak u k'iinil u luk'ikech juntúul j-wáay
koot pa'te' yéetel a paalalo'ob, ba'ale' yan u
xéeyke'ex kuxa'ane'ex ken k'uchuk tu'ux ku bin
(abioon).

2. Bfin talak u k'iinil u sáaskuntik a beel u lool
anikab (aak') le ken okok k'iin (sáasil ku taal ti'
kaable).

3. Yan u k'uchul u k'iinil u sfijil jump'éeel tuunich
mixbik'in ken xu'uluk u máan ti' noj kaajo'ob, yetel
tu yo'olale' ya'ab k'i'ik' ken wéekek (boomba
atoomika).

4. Yan u k'uchul u k'iinil u t'anikech juntúul
máak tu piktunil u lúubilo'ob, táan a wu'uuyik
tuláakal ba'ax ku ya'alik tech, ba'ale' ma' táan a
paktik u yich (teleefono).

5. Yan u taal u k'iinil a wilikaba ti' junxéet' ja'
ken u ye'es je ba'axak ken a beete' (néen).

6. Bin talak u k'iinil u ko'onol ja' ti' u sóol tuk'
tumen juntúul x-nuuk. Wa mina'an tech u tojol a
bo'otike' ku ch'aik tech a yáax paal u ti'al u dza u
jaant u yaalak' "ba'aba'al".

7. Yan u k'uchul u k'iinil u beetik k'áak' máak
chéen yéetel u ni' jump'éeel ch'ililb, yetel u tu'ubsik
bix e'esa'anil ti' u tooop'sa'al k'áak' (jirixjóop).

8. Yan u k'uchul u k'iinil u yantal u yaal muula.
Le ken úuchuk beyo', dza a tuukul yan u jelpajal

ya'ab ba'alo'ob wey tu yóok'ol kaabe'.

9. Táan u ki' ma'alob bisikuba máako'ob ichil baatzilba'ob ken úuchuk, chéen jump'éeł t'aan yéetel jump'éeł k'ub puxsi'ik'al ken beetik u ba'ate'il oxtúul máako'ob. Yan u taal u láak' ya'ab máako'ob ti'al u dzaikuba'ob tu yáanal u t'aan jujuntúulal ti'le máako'ob ku ba'ate'ilo'obo', ti'al ka anak oxp'éeł múuch' ichilo'ob. Junmúuch'e', u tiál ayk'alo'ob yéetel máaxo'ob xooknaja'ano'ob, u láak'e' u ti'al j-ma' xooko'ob yéetel j-óotzil j-meyjilo'ob k'áax, u yoxp'éele' ma'táan u páajtal u yojéelta'al máaxo'obi'. Ken k'uchuk le k'iin je'ela', ki' kon tuláakal ba'ax yan tech, tumen le ba'ala' yan u chúunul, ba'ale', mina'an u k'iinil u dzo'okol.

10. Yan u k'uchul u k'iinil u beetik u noj jalachil x-t'ara'ach, chéen ti'al u chfínpolt wa ma' je ba'axak ken a'ala'a'ak ti'e', tumen ma'u yojel mixba'ali'.

11. Yan u k'uchul u k'iinil u p'áatal u puli' ma' táan u suut u dza cháak, yéetel ma' u dzaik u yicho'ob le che'ob kex ka jóoya'ta'ako'obo'. Máako'ob yéetel ba'alche'obe' mixba'al kéen anak ti'al u jaanto'ob.

12. Bfín talak u k'iinil je máaxak ken u sut u paakat nojole', yan u yilik ba'ax ken úuchuk tu paachilk'iin.

13. Yan u k'uchul u k'iinil u p'áatal mina'an u puli' mix jump'ít kuxtal wey tu yóok'olkaabe'. Jach talan úuche', jump'éeł bulkabaalil dzo'okes ti' tuláakal ba'al kuxa'an; ti'le k'iino'ob anilo'ona', k'áak' ken xu'ulsik ti', ba'ale' chéen Dios je u páajtal u ya'alik ba'ax k'iine'.

U TZOOLIL BA'AXO'OB KU TAASIK LE MEYAJA'

U diosbo'otikil	7
Tuukul tu yo'olal ba'alo'ob yano'ob wey tu yook'ol kaabe'	8
Tuukulo'ob tu yo'olal ch'iich'o'ob	10
Tuukulo'ob tu yo'olal jeejelaas ba'alche'ob . . .	14
Tuukulo'ob tu yo'olal ik'o'ob	15
Tuukulo'ob tu yo'olal janalo'ob	17
Tuukulo'ob tu yo'olal paalalo'ob	19
Tuukulo'ob tu yo'olal ko'olelo'ob	22
Tuukulo'ob tu yo'olal xiibo'ob	25
Tuukulo'ob tu yo'olal uuchben dzaako'ob	26
Ba'ax u k'aat u ya'al le naayo'obo'	33
Ba'alo'ob ken uuchuk	35

1. **U K'aayilo'ob in Puksi'ik'al**, por Gerardo Can Pat
2. **Cantos del corazón**, por Gerardo Can Pat
3. **U tzikbalilo'ob Oxkutzcab yéetel Maní**, por María Luisa Góngora Pacheco
4. **Cuentos de Oxkutzcab y Maní**, por María Luisa Góngora Pacheco
5. **Tzikbalo'ob yo'olal ja'asaj óolo'ob, k'aak'as ba'alo'ob yéetel aluxo'ob**, por Andrés Tec Chi y otros autores
6. **Cuentos sobre las apariciones en el Mayab**, por Andrés Tec Chi y otros autores
7. **Felipe Carrillo Puerto, u kuxtal yéetel bix u k'a'ajsa'al tu kaajil Muxupip**, por Santiago Domínguez Aké
8. **La vida de Felipe Carrillo Puerto y su memoria en Muxupip**, por Santiago Domínguez Aké
9. **Jump'éel tzikbaal yo'olal u kaajil Molas**, por Leovigildo Tuyub Colli
10. **Breve historia del pueblo de Molas**, por Leovigildo Tuyub Colli
11. **Le dzaak suuk u beeta'al wey yucataane'**, por Lucila Caballero Salas, Martha B. Yam Sosa y José Manuel Tec Tun
12. **Prácticas médicas mayas**, por Lucila Caballero Salas, Martha B. Yam Sosa y José Manuel Tec Tun

13. **Tzikbalo'ob suuk u beeta'alo'ob I**, por Irene Dzul y otros autores
14. **Cuentos mayas tradicionales**, por Irene Dzul y otros autores
15. **Tzikbalo'ob suuk u beeta'alo'ob II**, por Roberta Ek y otros autores
16. **Cuentos mayas de temas europeos**, por Roberta Ek y otros autores
17. **Jump'éeł tzikbaal yo'olal u ko'olebiilil Ti-bolón**, por Gerardo Can Pat
18. **La Virgen de la Candelaria**, por Gerardo Can Pat
19. **Ba'ax ku tukultiko'ob maya wiiniko'ob ku yuuchul**, Santiago Domínguez Aké, compilador
20. **Creencias, profecías y consejos mayas**, Santiago Domínguez Aké, compilador
21. **Baldzamo'ob I**, por Feliciano Sánchez Chan
22. **Teatro maya contemporáneo I**, por Feliciano Sánchez Chan
23. **Baldzamo'ob II**, por Feliciano Sánchez Chan
24. **Teatro maya contemporáneo II**, por Feliciano Sánchez Chan
25. **U Yum Santísima Kruuz Tuunil Xocén**, por Benito Aban y María Luisa Góngora Pacheco
26. **Yum Santísima Cruz Tun**, por Benito Aban y María Luisa Góngora Pacheco
27. **Jump'eel tzikbaal yo'olal u kaajil Kimbilá**, por Miguel May May
28. **Breve reseña de Kimbilá**, por Miguel May May

29. **U múuch'kabil ejiido'ob tu kaajil Muxupip**,
por Santiago Domínguez Aké
30. **La historia de la sociedad ejidal de Muxupip**,
por Santiago Domínguez Aké
31. **K'aayo'ob suuk u beeta'alo'ob**, por Gerardo
Can Pat, compilador
32. **Canciones mayas tradicionales**, por Gerardo
Can Pat, compilador
33. **Maya k'aayo'ob suuk bejla'abeono'be' I** ,
por Gerardo Can Pat, compilador
34. **La nueva canción maya I**, por Gerardo Can
Pat, compilador
35. **Maya K'aayo'ob Suuk Bejla'abeono'be' II**,
por Gerardo Can Pat, compilador
36. **La nueva canción maya II**, por Gerardo Can
Pat, compilador
37. **U Payalchi'ob j-meno'ob I**, por Carlos Mon-
temayor, compilador
38. **Rezos sacerdotales mayas**, tomo I, por Carlos
Montemayor, compilador
39. **U Payalchi'ob j-meno'ob II**, por Carlos Mon-
temayor, compilador
40. **Rezos sacerdotales mayas**, tomo II, por Carlos
Montemayor, compilador

18227

Este libro se terminó de imprimir en el segundo semestre de 1993 en los talleres gráficos de Premià Editora de libros s.a., Enrique Sánchez 20, Tlahuapan, Puebla, México.
El tiraje fue de 2000 ejemplares más sobrantes para reposición.

Le ba'axo'ob u yojelo'ob le maya kaajo'obo', ya'abkach ja'abilo'ob paachil u taalo'ob, ku dzo'okole ku k'uchulo'ob ti' tuláakal u chowakil le yóok'olkaabo' . Le ch'íich'o'ob, che'ob, ba'alo'ob, janalo'ob, paalalo'ob, tuláakal ba'axo'ob ku yíla'alo'ob yéetel le ma'tech u yila'alo'ob wey yóok'olkaabo', yan ba'ax u beelelo'ob, ku dzo'okole' ku bisiko'ob jump'éeel t'aan. La maya'obo' ku na'atiko'ob jump'éeel t'aan bey xan la ba'axo'ob ta'akpaja'ano'obo', ba'axo'ob ku meyaj ti'ob ti'al u náachkunsiko'ob jump'éeel k'aas wa ti'al u beetiko'ob utz. Tuláakal le ba'axo'ob ku tukultiko'ob yéetel le ku ye'aliko'ob b'ín úuchuko'obo', u molmaj Santiago Dominguez Aké, lela' u ch'íikul le ba'axo'ob u sen ojelo'ob kaajo'obo', kex ti' buka'aj ja'abo'ob máanako'obe', ku dzaik u páajtalil u ook leyli' le maya keejo'obo', bey ti' jump'éeel pik'ilju'un je'ek'abe', u ch'íikulo'ob le yóok'olkaabo' .

Carlos Montemayor

086086 I57 N.19

Adq: 018222 Ej.1

Dominguez Aké, Santiago

Ba'ax ku tukultiko'ob maya wiiniko'ob ku yuuc

Adq: 018222
Ej.1

SEDESOL
SECRETARÍA DE DESARROLLO SOCIAL